

---

*М.І. Гаврилов,
доктор філософських наук,
професор Донецького державного університету управління;
Н.С. Скок,
асистент Донецького державного університету управління*

ІДЕАЛЬНЕ ЯК РЕАЛЬНІСТЬ

Матеріальний світ є основою існування людини, але це тільки одна сторона реальності. Крім матеріальної, реальність має і нематеріальну сторону, яка визначається як ідеальна реальність. Тому реальність як поняття означає все існуюче: і матеріальний світ, і всі ідеальні форми буття, і все, що пов'язане з видимістю прояву буття.

Видимість прояву буття позначається як “уявна” реальність, “віртуальна” реальність. Ці поняття багато в чому схожі з поняттям “майя”, яке в міфології і філософії Стародавнього Сходу означало ілюзорність, примарність, неприродність існування. “Уявна реальність” за своїм значенням збігається із словом “псевдо”, яке є першою частиною складних слів, що означають помилковість, уявність чого-небудь, відсутність результативності. Наприклад, людина, зайнята псевдодіяльністю, витрачає життєву енергію і час, докладає зусилля до того, що не має реальних результатів. Багато в чому ілюстрацією такої діяльності може бути поняття “сізіфова праця”.

Проблематика категорії “ідеальне” почала обговорюватися у філософії з моменту її започаткування. У різних філософських напрямках існують різні тлумачення поняття “ідеальне”. Згідно з Д.І. Дубровським, категорія ідеального є неодмінним компонентом постановки й вирішення основного питання філософії [4, 13].

Термін “ідеальне”, за П.П. Гайденко, є похідним від платонівської “ідеї”, “виду”. Буття, за Платоном, – це сфера надчуттєвих ідей, які можна досягнути розумом, які утворюють співвіднесену безліч – цілісність ідеального світу. Ідея – це ідеальна річ або ідеальна, але об'єктивна її схема. Одночасно це і розуміння речі, тобто схема її розуміння, мислення, тобто річ поза мисленням і річ у мисленні. Оскільки час є послідовністю моментів, він виникає щоразу як рух від минулого через сьогодні до майбутнього. А будь-яка послідовність є безліччю. Таким чином, без розуміння того, що таке безліч і як вона пов'язана з єдністю, не можна досягнути й природу часу. Платон виходить з того, що, як усяка безліч, час не існує й не може бути мислимим безвідносно до єдиного, тому що час є така реальність, у якій безліч сполучена з єдиним [2, 113].

Л.К. Науменко звертає увагу на те, що, згідно з Платоном, душа, дивлячись у себе, бачить буття, а дивлячись у буття – бачить себе, тобто і поза себе, і усередині себе бачить одне й те саме. Ідеальною робить річ не те, що робить її річчю в уявленні, а те, що робить її річчю незалежною від уявлення, об'єктивною [7, 137].

Зміна початкового змісту поняття “ідеальне” призвела до вироблення нового значення. Але щодо розуміння ідеального змісту реальності серед науковців немає єдності. Зазначимо, що у вітчизняній філософській літературі ХХ ст. склалися два основні підходи до визначення проблеми ідеального.

Перший підхід умовно позначають як інформаційний (психологізм), пов'язаний з ім'ям Д.І. Дубровського. Вихідною основою для такого розуміння ідеального є марксистська теза про те, що “ідеальне є не що інше, як матеріальне, пересажене до людської голови та перетворене в ній” [6, 21]. Сферу ідеального в цьому разі утворюють багатоманітні форми відбиття дійсності в мозку, і розуміння ідеального врешті-решт ототожнюється із психічними процесами.

Прихильники цього підходу визначають ідеальне як суб'єктивну реальність (те, що належить світу людського інтелекту, психічному життю). Тобто, охоплюючи головним

чином питання діалектичного матеріалізму, пов'язані з розумінням свідомості як властивості високоорганізованої матерії та найвищої форми відображення, науковці (зокрема, В.С. Тюхтін [10], В.М. Сагатовський [8]) розглядають проблематику співвідношення духовного і тілесного, свідомості й процесів, що відбуваються у мозку, генезису психічного, взаємозв'язку мислення і мови.

Обґрунтовуючи свою позицію, Д.І. Дубровський зазначав, що “якщо матеріальне є об'єктивною реальністю, то ідеальне не може бути ні чим іншим, як суб'єктивною реальністю. Визначення ідеального як суб'єктивної реальності є вихідним і має зберегти своє значення в усіх контекстах, де використовується категорія ідеального” [3, 18].

Зв'язок ідеального з мозком людини не лише не прояснює суті “ідеальності” як протилежності “матеріальності”, а й за рівнем осягнення ідеї ідеального у філософському плані перебуває далі, ніж уявлення про нього. У зв'язку із цим Е.В. Ільєнков підкреслював, що “ідеальність взагалі і є в мові філософії характеристикою таких речово-зафіксованих (об'єктивованих, уречевлених, опредметнених) образів суспільно-людської культури, тобто способів, що історично склалися, суспільно-людської життєдіяльності, яка протистоїть індивіду з його свідомістю та волею як особлива “надприрода”, об'єктивна дійсність, як особливий предмет, що порівнянний з матеріальною дійсністю, як такий, що перебуває з нею в одному й тому самому просторі (і саме тому часто з нею плутають). З цієї причини, винятково в інтересах термінологічної точності, безглуздо застосовувати це визначення до суто індивідуальних станів психіки окремої особи в даний момент” [5, 247].

Другий підхід до проблеми ідеального, який умовно позначають як “діяльнісне тлумачення ідеального”, пов'язаний з Е.В. Ільєнковим. У цьому підході дослідження проблеми ідеального беруться за основу питання історичного матеріалізму, які з'ясовують, насамперед, природу й функції суспільної свідомості, культурних цінностей, духовного виробництва. Прихильники такого підходу вважають, що ідеальне виникає у просторі людської діяльності, що розуміється як специфічний спосіб буття людини у світі. Тут ідеальне розкривається як об'єктивне ставлення, що характеризує реальність поза психікою конкретних індивідів, тобто основою розкриття спеціальної специфіки ідеального є категорія людської діяльності, яка розглядається крізь призму соціальної діяльності, діалектики опредметнення й розпредметнення.

Існують праці, в яких автори намагаються поєднати ці дві концепції, синтезуючи конструктивні елементи, котрі існують у підходах Е.В. Ільєнкова і Д.І. Дубровського. Ці автори вважають, що первинною сферою буття ідеального є суб'єктивна реальність, і таке ідеальне, наприклад, О.В. Соколов, називає індивідуальним. А вторинна сфера буття ідеального – соціальна дійсність, і таке ідеальне він називає усупільненим (саме це поняття є ключовим у гіпотезі автора) [9].

Поняття матеріальності характеризує об'єктивне існування світу в речовинному вигляді, а ідеальне за своєю природою – нематеріальне. Матеріальна характеристика буття припускає зіткнення людини з об'єктивною реальністю через органи чуття, а ідеальне – це те, що не відчувається, але виявляється за допомогою свідомості. Як підкреслює Е.В. Ільєнков, “ідеальність є характеристикою речей, але не їх природної визначеності, а тієї, якою вони зобов'язані праці, перетворювально-формотворчій діяльності суспільної людини, її доцільній чуттєво-предметній активності” [5, 268].

Зв'язок матеріального та ідеального в одне ціле здійснюється за допомогою процесу їх вияву і взаємопроникнення. Матеріальне виявляється як речовинний, предметно-чуттєвий бік реальності, ідеальне – як форма цілепокладальної діяльності людини, форма її активної суспільної життєдіяльності, тобто ідеальне виникає у просторі людської діяльності, котра розуміється як специфічний спосіб буття людини у світі. Ідеальне розкривається як об'єктивне ставлення, що характеризує реальність поза психікою конкретних індивідів, тому що “ідеальне” існує тільки в людині. Поза людиною ніякого “ідеального” немає. Ідеальна форма – це форма речі, але поза цією річчю, а саме в людині, у вигляді форми її активної

життєдіяльності, у вигляді мети й потреби. Або, навпаки, це форма активної життєдіяльності людини, але поза людиною, а саме у вигляді форми створеної нею речі [5, 269].

Тобто ідеальне, хоча воно й не є матеріальним, але воно має здатність впливати на матеріальний світ, оскільки людина має здатність поєднувати думки з діяльністю щодо перетворення матеріального світу, а існує воно лише в постійній зміні двох форм свого “зовнішнього втілення”, не збігаючись із жодною із них, узятю окремо, існує “тільки через процес, що не припиняється, перетворення форми діяльності у форму речі й навпаки – форми речі у форму діяльності (суспільної людини, зрозуміло)” [5, 269].

Характеристика ідеальної реальності вказує на існування опредметненої в матеріальній формі цілеспрямованої діяльності людини. У цьому разі опредметнення є “закарбуванням живої активності як процесу життя людських, сутнісних сил у предмети” [1, 99]. Інакше кажучи, опредметнення виражає процес перетворення ідеї через діяльність на форму предмета. Будь-яка річ, виготовлена людиною, втілює в собі людську мету, смисл, людські здібності, має своє людське призначення. Цілеспрямована діяльність виступає у формі опредметнення. Водночас індивід набуває своєї людської сутності в процесі залучення до культурно-історичного досвіду людства, тобто до форм суспільної життєдіяльності, що історично розвиваються.

Освоєння ідеальності культурно-історичного спадку можливе через процес розпредметнення. За Г.С. Батіщевим, розпредметнення являє собою процес перетворення “логіки предмета... на логіку діяння людської здібності” [1, 98]. Таким чином, ідеальне як розпредметнення характеризує процес перетворення форми речі через відповідну діяльність на ідею, яку можна використовувати в подальшому в її предметній формі. Використання ідеальної реальності предметів потребує вироблення відповідних здібностей, інакше діяльність не матиме успіху. Для формування сутнісних сил людини необхідно, щоб розпредметнення було адекватним закладеному в предметі призначенню, його смислу. Лише діючи з предметом адекватним чином, індивід може розпредметити для себе людський зміст, привласнити собі сутнісні сили, розвинуті та втілені в предметах впродовж усієї людської історії.

Погоджуючись, що ідеальність існує лише в постійній зміні двох форм втілень (опредметнення й розпредметнення), коли здійснюється процес перетворення форми діяльності на форму речі (опредметнення) і, навпаки, форми речі – на форму діяльності (розпредметнення), можна, звичайно, стверджувати, що ідеальне не збігається з жодною з них, взятою окремо.

Розуміючи ідеальне як єдність опредметнення й розпредметнення, водночас визнаємо, що і розпредметнення, і опредметнення, якщо їх розглядати як самостійні процеси, відповідають природі ідеального, хоч кожний окремо і не виражає її повноти. Важливим тут є також те, що не всяка діяльність розпредметнення є одночасно й діяльністю опредметнення. Виходячи з того, що опредметнення об'єкта завжди є розпредметненням суб'єкта, можна дійти висновку, що лише діяльність опредметнення обов'язково передбачає діяльність розпредметнення. Але головне те, що лише у взаємному русі цих двох процесів, тобто через діалектику суперечливого перетворення форми речі на форму діяльності, ідеальне й існує.

Також зазначимо, що використання поняття ідеального як характеристики реальності світу ускладнюється використанням одного й того самого терміну для позначення різних значень реальності. Поняття “ідеальне” в повсякденному й науковому аспектах найчастіше використовується як похідне від поняття “ідеал”. Але значення ідеального в такому контексті не збігається зі значенням ідеальності як характеристики реальності, протилежної матеріальності. Ідеальне у значенні ідеалу виражає смисл досконалого, що є одним з аспектів прояву ідеальної реальності. За своєю суттю, останнє відповідає змісту загального.

Ідеальне не має величини, об'єму, частин. Воно не являє собою чогось такого, що могло б бути обмежене якимось місцем. Усе, створене як ідеальна реальність, є формами, що мають “життєздатність”. Створене людиною не за законами доцільності є своєрідним

“мутантом”, який не сприймається органами чуття, але в своїй матеріалізації може бути дієвим. Життєвість таких утворень в ідеальній реальності добре проілюстрована оповіданням А.П. Чехова “Смерть чиновника” (до чого можуть призвести наслідки чихання). Адже смерть настала через те, що залишилася життєздатною ситуація, яка не мала матеріалізації і канула в минуле.

Таким чином, основою розкриття специфіки ідеального є категорія людської діяльності. Ідеальне не відчувається, але виявляється через форми предметно-чуттєвої реальності як певний результат перетворення матеріального світу і розглядається як процес, а не як щось таке, що існує з самого початку. Воно характеризує призначення, значення, ідею речі, але у вигляді форми цілепокладальної діяльності людини, і навпаки, форму активної життєдіяльності людини, але у вигляді призначення створюваної нею речі. Реально все ідеальне, що знаходить для себе форму втілення і що необхідно розглядати як складову частину об’єктивної реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Батищев Г.С.* Деятельностная сущность человека как философский принцип // Проблема человека в современной философии. – М., 1969.
2. *Гайденко П.П.* Время и вечность: парадоксы континуума // Вопросы философии. – 2000. – № 6.
3. *Дубровский Д.И.* Проблема идеального. – М., 1983.
4. *Дубровский Д.И.* Проблема идеального. Субъективная реальность. – М., 2002.
5. *Ильенков Э.В.* Диалектика идеального // *Ильенков Э.В.* Философия и культура. – М., 1991.
6. *Маркс К.* Немецкая идеология // *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – М., 1955. – Т. 3.
7. *Науменко Л.К.* Эдвард Ильенков и мировая философия // Вопросы философии. – 2005. – № 5.
8. *Сагатовський В.Н.* Бытие идеального. – СПб., 2003.
9. *Соколов А.В.* Идеальное: проблемы и гипотезы // Вопросы философии. – 1987. – № 9.
10. *Тюхтин В.С.* Проблема идеального: методологический анализ // Вопросы философии. – 1987. – № 9.